

Crkveno graditeljstvo

STARE CRKVICE SJEVEROZAPADNO OD DUBROVNIKA

Uvod

Kada smo uvodno pisali o predromaničkim i ranoromaničkim crkvicama na dubrovačkome području (*Građevinar* br. 2/2006.), istaknuli smo da na kopnenome dijelu izvan grada, u Konavlima i u Dubrovačkom primorju, ima vrlo malo sačuvanih. Tada smo ih gotovo sve i nabrojili, a o njihovu postojanju najčešće su svjedočili pronađeni kamenerni fragmenti i spoliji. No ipak ih uz Dubrovnik i neposrednoj blizini sasvim sigurno postoje dvije – crkva Sv. Mihajla na lokalitetu Gornja Čajkovića - Šumet i crkva Sv. Marije u Rožatu, obje na području Rijeke dubrovačke. Spomenuli smo tada crkvu Sv. Mihajla, otkrivenu u arheološkim iskapanjima tijekom 2003. i 2004., ali ne i crkvu Sv. Marije u Rožatu, gdje i danas postoji mlađa istoimena crkva. Stoga to sada činimo.

Ostale nalaze fragmenata i spolija (Orašac, Brsečine, Slano, Topolo...) preskačemo jer se za njih ne može pouzdano utvrditi potječu li s područja gdje su pronađeni i ugrađeni ili su odnekud doneseni.

Gotovo bi se moglo reći da idući smjerom pružanja obale prema sjeverozapadu, osim u blizini Dubrovnika, više i nema predromaničkih crkava sve do nadomak Pelješca. Ali ipak postoji crkva u blizini zaljeva Bistrine i poviše naselja Ošlje koje se nalazi približno 5 km zračne linije udaljeno od Stona. Radi se o jednoj od najzanimljivijih i najneobičnijih naših predromaničkih građevina. Sličan je slučaj i sa Stonom, starim biskupskim središtem, a i s cijelim Pelješcem. U starom Stannumu ili Stagnumu bilo je mnogo predromaničkih crkava, uglavnom iz starokršćanskoga razdoblja koje ćemo potanko opisati u sljedećem nastavku.

SMALL OLD CHURCHES WEST OF DUBROVNIK

There are not many pre-Romanesque and Early Romanesque churches in continental areas to the northwest of Dubrovnik and all the way to the town of Ston. One has been recently dug out in the Dubrovnik hinterland, but it has not as yet been determined with certainty whether it is in fact a church dating back to that period. For the church in Rožat, it is known that it used to exist, but it is not known what it looked like. In the Ston hinterland, in the village of Ošalj, there are remains of an eight-apsed church, which is of particular interest as not many churches of this type can be found in the world. Its name is not known, and it is equally unknown who built it and when. Those who wrote about it estimate that the church was built somewhere between the 8th and 11th centuries. This article is an attempt to date back this church based on the available data. It is indicated in conclusion that it was built as a detached church of the Zahumlje prince Mihajlo Višević in the first half of the 10th century.

Crkve na prostoru Rijeke dubrovačke

Crkva Sv. Mihajla

U okviru višegodišnjega istraživačkog programa *Hrvati Crvene Hrvatske – korijeni, pokršćavanje i življenje do kraja srednjeg vijeka* [1] obavljena su najprije prethodna a potom i temeljita arheološka istraživanja na lokalitetu Sv. Mihajlo u Gornjoj Čajkovići (Šumet) na širem području Rijeke dubrovačke. Voditelj projekta i stručnog istraživanja bio je

Zdenko Žeravica, a financiran je sredstvima Ministarstva kulture, Dubrovačko-neretvanske županije, grada Dubrovnika, općina Konavle, Župe dubrovačke i Dubrovačkoga primorje te dubrovačkih muzeja. Istraživanja su započela 1996., a dosad su istražena područja općina Konavle, Župe dubrovačke, Dubrovačkog primorja i Mljeta te grada Dubrovnika.

Iskapanjima na terasastom prostoru ispod Crvenih stijena na jugoistočnim padinama brda Golubov kamen

Ostatci crkve Sv. Mihajla

(iznad Kule i Bote gdje je izvor za srednjovjekovni Onofrijev vodovod za Dubrovnik) obuhvaćen je dio nekropole kamenih nadgrobnih spomenika (stećaka) i kamena gomila. Pretpostavljalo se, a to je istraživanjima i potvrđeno, da je na tome mjestu postojala srednjovjekovna crkva. Na lokalitetu je bilo šest stećaka, a djelomice su bili vidljivi i ostatci kamenih zidova. Prvi je na njih upozorio Josip Lučić [2], a pretpostavljalo se da bi to moglo biti i mjesto srednjovjekovne crkve Sv. Mihovila, što je i toponim toga lokaliteta.

Temeljito su ispitani grobovi pod stećcima. Radi se o plitkim i nepravilnim pravokutnim jamama u koje su pokapana po tri pokojnika. Grobnice su bile ograđene nepravilnim kamenom i pokrивene kamenim pločama. Pokraj slabo očuvanih skeleta nije bilo nikakvih grobnih priloga, pa se jedino prema pokapanju pod stećcima može zaključiti da se radi o grobovima od kraja 12. do kraja 15. st. Pod kamenom gomilom pronađeni su temelji srednjovjekovne crkve. Temelji i unutrašnjost istraženi su do temeljne osnove. Pronađen je jedan ulomak kamene plastike s ukrasom trokuta. U crkvi je otkopan još jedan kameni monolit – stećak. Nakon okretanja utvrđeno je da je u obliku sandukaa a njegova je gornja ploha ukrašena vrpcom s motivom vinove loze. U plohi je ugraviran i krug (prsten) u kojem se nalazi cvijet s pet latica. Nesumnjivo se radi o najstarijim kršćanskim simbolima, a to potvrđuje i plitki križ, naglašeno većih dimenzija.

I ti simboli i cijelo nalazište na neki način proturječe tumačenjima kako su stećci isključivo naslijeđe bogumilskog kruga te kako se uz njihove nekropole ne nalaze crkve. Stoga voditelj istraživanja [1] zaključuje da nalaz potvrđuje kontinuitet starohrvatske kulture srednjeg vijeka, u kojoj su stećci samo jedna od pojava u duhovnoj kulturi katoličanstva. Za

njega je posebno važno da se iskapani stećak nalazio nad grobom u unutrašnjosti crkve. Na to upućuju ostatci polomljenih ljudskih kostiju i ulomci klesane kamene ploče starijega ranosrednjovjekovnoga groba. Pretpostavlja da je krajem 12. ili početkom 13. st. grob poslužio za sekundarni pokop i da je na njega postavljen novi nadgrobnni spomenik – stećak.

Stećak pronađen unutar ostataka crkve Sv. Mihajla

Rušenje crkve, pri čemu je uništena podnica, prevrnut kameni nadgrobnni spomenik te uništena grobnica, voditelj istraživanja smješta u novije doba, u 1806. i u vrijeme napada rusko-crnogorskih jedinica na Konavle i Dubrovnik. Tvrdi da su tijekom tog napada srušene i opljačkane mnoge crkve. Na temelju lokalne predaje zaključuje da je oltarna pala s prikazom Sv. Mihovila iz te crkve najprije bila prenesena u susjednu crkvu Sv. Kuzme i Damjana u Knežici, a da se danas čuva u riznici franjevačkog samostana u Rožatu.

Nakon istraživanja pokrenut je postupak konzervacije i predstavljanja nalazišta, a pojavila se ideja o ponovnom podizanju kapele na istom mjestu. Ipak velika je šteta da voditelj istraživanja i cijelog projekta, koji se očito specijalizirao za istraživanje starih grobova, nije u svom napisu [1] naveo nikakve podatke o otkopanim dimenzijama stare crkvice. Nije dao ni njezin tlocrt, a iz priložene se fotografije ne može uočiti je li crkvice uopće imala apsidu i je li, poput svih predromaničkih crkvice, bila svetištem okrenuta prema

istoku. Nemoguće je čak ustanoviti ni gdje joj je bio ulaz. Stoga njegova naznaka da se radi o crkvi iz 9. st. zvuči prilično neuvjerljivo. Jedino bi se prema zamišljenim dimenzijama stećka na slici i ljudskoj figuri u dnu (čini se televizijskog snimatelja) moglo zaključiti da je crkvice Sv. Mihovila imala dimenzije poput brojnih predromaničkih crkvice, približno 3 x 5 m. No sve ostalo, pa i radi li se uopće o predromaničkoj crkvi, morat će se utvrditi u nekim novim istraživanjima.

Crkva Sv. Marije u Rožatu

O staroj se crkvi Sv. Marije u Rožatu u Rijeci dubrovačkoj zna samo na temelju arhivskih izvora. Brojne su se isprave nekad čuvale u arhivu lokurmuskog samostana, a nakon ukidanja samostana 1798. raznesene su, a mnoge i izgubljene. U ovim napisima već spominjanom djelu *Zibaldone* don Ivana Mattei Matijaševića [3] prepisane su mnoge od njih i tako sačuvane od propasti. Na temelju tih zapisa mogu se rekonstruirati i povijest te crkve i njoj pripadajućeg samostana.

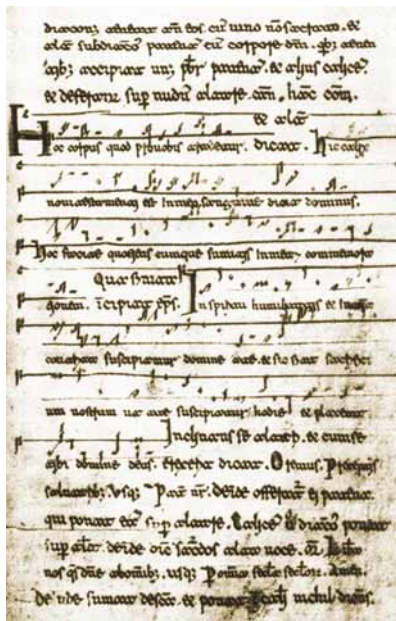

Sadašnja crkva Sv. Marije u Rožatu

U podacima stoji da je dubrovački plemić Sabin Gundulić, koji je krajem 11. i početkom 12. st. bio i dub-

rovački knez, osnovao pokraj vlastite crkve Sv. Marije u Rožatu benediktinski samostan u koji je pozvao redovnike iz Monte Cassina. Pritom, stoji u spisima, u slučaju da bi to odbili redovnici iz prvoga i matičnoga benediktinskog samostana, koji je 529. osnovao sv. Benedikt Nursijski (1958. proglašen "ocem Europe i zaštitnikom Zapada") u Laciju pokraj Lirija, onda bi novi samostan pripao benediktincima s Lokruma. Dubrovački je nadbiskup dozvolio dolazak novim redovnicima, a i papa Kalist II. (1119.-1124.) je odobrio da uredi novi samostan. U spisima stoji da su u samostan stigla tri redovnika s crkvenim knjigama i priborom.

U *Bodleian Library* u Oxfordu čuva se beneventanski¹ misal dubrovačke katedrale iz 12. st. s nekoliko monodijskih napjeva, jedinstvenih u Europi. U misalu se na jednome mjestu spominje "congregacio sanctae Mariae in Rabiata".

Beneventanski misal iz dubrovačke Katedrale (12. stoljeće)

¹ Naziv za srednjovjekovno latinsko pismo prema imenu grada i pokrajine Benevento u južnoj Italiji. Oblikovala se u benediktinskom samostanu Monte Casino i proširila po Italiji. Odatle je stigla u Dalmaciju na prijelazu 8. i 9. st.

O samostanu i crkvi Sv. Marije svjedoče međutim i drugi izvori. Tako se zna da je opat Oderizije II. (1123.-1126.) dodao na vratnicama bazilike Sv. Benedikta u Monte Cassinu 16 novih srebrnih pločica, a sedma spo

Dio pluteja iz crkve sv. Marije u Rožatu

minje Sv. Mariju u Rožatu i na njoj na latinskome doslovno stoji: "U Dalmaciji pokraj grada Raguze nalazi se crkva Sv. Marije u mjestu koje se zove Rožat". Jedna isprava od 9. travnja 1198., koja se čuva u Monte Cassinu, otkriva da su dubrovački konzuli presudili da crkva Sv. Marije treba pripasti samostanu na Lokrumu [4]. Valja reći da su oko sadašnje crkve Sv. Marije na brežuljku, u južnom vrtu obližnjega renesansnog ljetnikovca Đona Rastića i uokolo crkve Sv. Duha u Komolcu pronađeni ostatci pleterne plastike. Zna se da je benediktinski samostan napušten 1295. i da su od njega sačuvani samo fragmenti, među kojima i jedan ranosrednjovjekovni kapitel. Također se zna da je crkva Sv. Marije obnovljena nakon potresa 1667. Uz obalu je franjevački samostan s crkvom Pohoda Blažene Djevice Marije osnovan 1393., a potpuno je srušen 1582. kada je podignut potpuno nov. Također je djelomično obnovljen nakon velikog potresa 1667., ali je ponovno oštećen u potresu 1979. kada mu je u obnovi vraćen izgled iz 16. st. Inače je naselje Rožat, koje se nalazi na sjevernoj obali Rijeke dubrovačke, teško stradalo u ratu tijekom 1991. i 1992. g.

Crkva u Ošlju

Smještaj i nepoznato ime

Crkva iznad sela Ošlje jedina je naša osmeroapsidna crkva, a rijetki su takvi primjeri i u Europi. Crkva je u blizini granice s Bosnom i Hercegovinom i nalazi se na južnom obronku planine Utrk koja se strmo spušta prema Malostonskom zaljevu. Ošlje je selo u općini Dubrovačko primorje, približno 2 km udaljeno od uvale Bistrine i 1 km od lokalne ceste prema Slanom, okruženo s istočne i sjeverne strane obroncima kamenih visova i glavica. Danas je to malo i zabito selo koje je u popisu iz 1991. imalo 119 stanovnika, a 96 u popisu iz 2001., što i ne čudi kada se zna o stradanjima u Domovinske ratu i potresu iz 1996. U posljednje se vrijeme o tom mjestu čuje po zanimljivoj folklornoj grupi – Kulturnoj udruzi *Lindo* Ošlje-Stupe koja zna često nastupati i na *Dubrovačkim ljetnim igrama*. Ipak Ošlje je prije tisuću godina bilo relativno veliko naselje jer ga u 10. st. spominje Konstantin VII. Porfirogenet među pet naseljenih gradova u Zahumlju kao "Josle".

Pogled na selo Ošlje

Ruševine se stare crkve nalaze na padini brda sjeverno od sela, na lokalitetu zvanom Bijela lokva, a okruženo je trima strmim visovima: Strmicom na istoku, Gradcom na sjeveru i Markovim dolom na zapadu. Sve te visove nadvisuje obližnja Ljubina glavica (457 m) koje je najviše brdo na ovome djelu planine Utrk. Uz brdo je Gradac inače vezana lokalna predaja povezana s nekim zahumskim knezom koji je navodno

Ostaci osmeroapsidalne crkve iznad Ošlja

na tome mjestu imao svoju kulu. Tomislav Marasović [5] je 1956. istraživao ostatke crkve, ali je obišao i taj lokalitet. Na vrhu je na litici prepoznao slabo primjetan i istrošeni križ koji (prema načinu klesanja, obliku i pravilnim širokim završecima) podsjeća na križeve iz ranoga srednjeg vijeka. Sa sjeverne strane stvarno postoje ostatci temelja jedne građevine, T. Marasović smatra da bi se iskapanjem mogao dobiti cijeli tlocrtni oblik zgrade, a bez toga je utvrdio da se radi o građevini 8 x 5 m, sa zidovima debljine 70 cm, a dio se jednog zida prostire dalje prema zapadu. Čini se da poslije nitko nije ni obilazio ni istraživao te ostatke.

Teren na kojemu je crkva izgrađena uzdignuta je kamena litica s niskim raslinjem i malim područjem obradive zemlje, ali s mnoštvom kamenih međa. Ruševine su se sivom patinom svojih zidova potpuno stopile sa surim kamenim krajolikom. Bijela lokva, udubina u litici ograđena kamenim komadima služila je za pojenje stoke pastirima, a nalazi se tridesetak metara sjevernije.

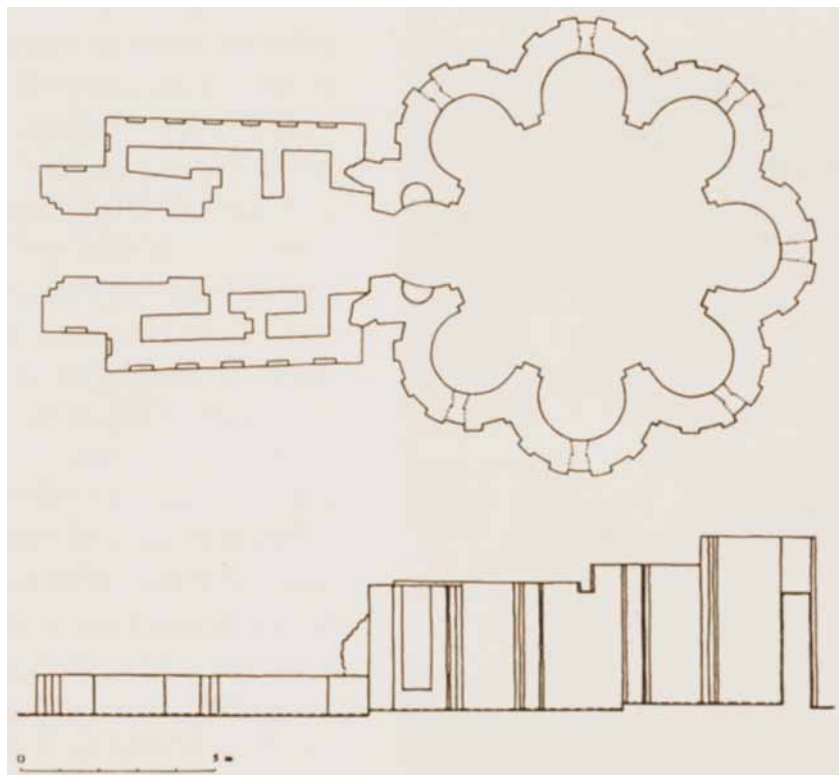
Ime crkve nije poznato iako se zna da je većina sličnih crkava bila posvećena ili sv. Mariji ili sv. Mihovilu

[4]. U narodu je izgubljeno svako sjećanje o svecu kojemu je crkva bila posvećena, a nije ništa zabilježeno ni u podacima mjesnoga župnog ureda. Ipak u dodatku kronike župe u Ošlju (koja se navodno vodi

od 1682.) doslovno stoji: "Iznad crkve Sv. Roka mjesto se zove Bijele lokve (prirodna otvorena gustjerna). Na brdu su ruševine osmerokutne 'grčke' (tako narod veli) crkve i povrh istih na vrhu brda su ruševine starih zidina, o kojima se govori da su ostaci palače Ošljanskog kneza." Narod crkvu zove "Mirine", "Banova dvori", "Rotonda", "Grčka crkva" (što je uvijek sinonim za Bizant) ili jednostavno "kod Bijele lokve" [5] [6], pa se iz tih naziva ne može odrediti njezino ime. Ne pomaže ni kontinuitet naziva jer je župna crkva posvećena sv. Roku (zaštitniku gubavaca s početka 14. st.), dok je stara i najstarija župa matica bila srednjovjekovna crkva Sv. Petra na groblju. Nema nikakvih epigrafskih izvora, ali ni povijesnih tragova jer Porfirogenet spominje samo mjesto, a ne i crkvu.

Napisi i istraživanja crkve

U znanstvenoj je i stručnoj publicistici na crkvu prvi upozorio Frano

Tlocrt i presjek crkve u Ošlju (P. Vežić)

Ulaz u crkvu sa zapadne strane

Radić u *Starohrvatskoj prosvjeti* iz 1897. [5], a prvu je arhitektonsku snimku 1938. objavio Ilija Sindik u Beogradu. Jedan je tlocrt 1932. napravio stonski učitelj i konzervator F. Vlašić i taj je 1947. objavljen u knjizi o srednjovjekovnoj arhitekturi Đurđe Boškovića u Beogradu. Crkvicu su spominjali i Ljubo Karaman i Ejnar Dyggve, ali bez ikakvih opisa i crteža. Potom je crkvu istraživao Tomislav Marasović 1965. i o njoj temeljito i iscrpno pisao [5]. Arheološka istraživanja i sondažne radove s djelomičnom obnovom i konzervacijom obavio je 1957. ondašnji Zavod za zaštitu spomenika kulture u Dubrovniku. Tada je pronađeno nekoliko kamenih ploča, vjerojatno antependija (oplate) oltara s jednostavnim ostacima ukrasa arkada i pupoljaka. U posljednje je vrijeme o crkvi kratko pisao i zadarski povjesničar Pavaša Vežić [7].

Crkvica je ruševina bez krova i svoda, a zidovi su sačuvani mjestimice i do 4 m visine, dok i u najmanjim sačuvanim dijelovima visina prelazi i 2 m. Tlocrtno je crkva kružne osnove oko koje se radijalno niže osam izvana i iznutra zaobljenih apsida. Istočna je apsida služila kao svetište

od kojeg je bila uočljiva udubina u zidu. Crkva je dakle bila pravilno

Istočna apsida u kojoj je bio oltar

orijentirana s laganim otklonom prema sjeveru. Zapadna se apsida ulazna ponešto razlikuje od ostalih jer sadrži dvije polukružne niše i izvana je kvadratična, a pridodan joj je i narteks.

Ovdje odmah valja istaknuti da je Marasović [5] taj ulazni dio nazvao narteks, prema odgovarajućem uskom predvorju u starokršćanskim crkvama u kojem su se zadržavali katekumeni (krštenici) i pokajnici. Međutim nepobitno je utvrđeno [8] da se

ni kod te ni kod drugih naših predromaničkih crkava ne radi o narteksu, već o westwerku (zapadno zdanje, zapadni korpus, predcrkva, antêgliste, corps occidental) koji je ekskluzivna karolinška inovacija u graditeljstvu i koji su Franci donijeli u naše krajeve. To su gotovo jednoglasno prihvatili svi naši istraživači predromaničke graditeljske baštine.

Dimenzije su crkve vrlo male. Unutrašnji je promjer veoma pravilne kružne osnove 6,7 m, a vanjski 10 m. Prosječni je unutarnji promjer cijeloga osmerolista 10 m, a ukupni vanjski 12 m, ne računajući dakako westwerk na zapadnoj strani. Apside imaju oblik produženih polukrugova, osim zapadne ulazne koja je izvana četvrtasta. Prosječna je debljina zidova 1 m, a znatno je veća na spojevima apsida. Način je gradnje rustičan i sastoji se od priklesanoga lomljenog pretežno prizmatičnog kamena koji se kadšto sastoji od dugoljastih komada (do 50 cm), a ujedno se nešto veći nalaze pri dnu. Slojevi su kamenja nepravilni i sljubnice su vrlo široke, pa su vjerojatno bile ispunjene obilnim količinama žbuke koja je prekrivala i vanjske i unutrašnje zidove ove neobične građevine. Mjestimice se žbuka i sačuvala, ponajprije u nišama zapadne apsida.

S vanjske su strane zidne plohe dekorativno raščlanjene plitkim nišama i lezenama, a svaka je apsida imala pet niša i po četiri lezene. Takav je način ukrašavanja vanjskih ploha bio redovita pojava u predromaničkom graditeljstvu Dalmacije. Sve niše dopiru do tla, a visinu i završetak bilo im je teško odrediti jer je najviša sačuvana visina zidova apsida 4,2 m. Na temelju analogije može se pretpostaviti da je završetak niša bio izveden polukružno. Između dvije apsida izvedena je zajednička ugaona lezena, široka tek 15 cm i spojena u oštroukut, što je prvi takav zabilježeni slučaj. U unutrašnjosti, također na spoju apsida, pos-

toji po jedna zajednička lezena. U svakoj se apsidi nalaze prozorski otvori, što je također rijetka pojava. Prozori su započinjali na visini od 2 m i vjerojatno su bili na vrhu zaobljeni.

Kako svodovi nisu sačuvani, Marasović drži da su apside bile pokrivene polukupolastim svodovima, a to temelji na činjenici da su u crkvi i oko nje pronađeni komadi laganog kamena (sedre) koji su sasvim sigurno pripadali svodovima. No ostaje pitanje je li središnji prostor bio pre-svođen kupolom ili drvenom krovnom konstrukcijom. Po analogiji s ostalim dalmatinskim crkvama sa šesterolisnom osnovom (koje su po građi najbliže ovoj neobičnoj crkvi), Marasović je zaključio da je bila pre-svođena kupolom. Na to ga je ponukala i debljina zidova koja je za malu crkvu potpuno nepotrebna kada se radi o drvenoj krovnoj konstrukciji. Smatra da takvi zidovi mogu podnijeti kupolu kojoj je raspon manji od 7 m, a osim toga apside u tom slučaju imaju funkciju kontrafora.

Tomislav Marasović zaključuje da je narteks odnosno westwerk, koji se nastavlja na zapadnu apsidu, kasnije nadozidan i da nema veze s originalnim oblikom crkve. Na to ga upućuje drugačija tehnika građenja i nepovezanost sa zidom crkve. Inače zaključio je da je westwerk dug 6,25 m i širok 3,6 m.

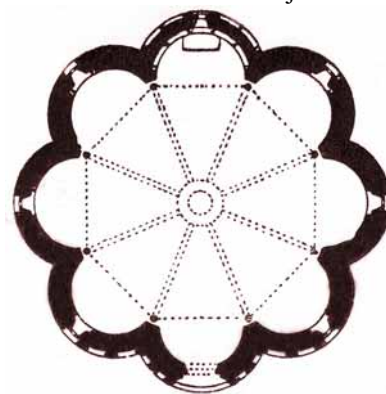
No u njegovo je vrijeme westwerk bio potpuno zatrpan pa nije ni uklopljen u tlocrt postojećeg stanja. U kasnijim arheološkim i konzervatorskim radovima otkopani su ostatci cijelog westwera. Razmatrajući njegov tlocrt i P. Vežić tvrdi da je prigraden poslije, vjerojatno krajem 11. ili početkom 12. st. Štoviše tvrdi da je imao kriptu u prizemlju, dvoranu na katu i potom zvonik koji se uzdizao iznad kupole crkve. Ujedno zaključuje da je takva struktura srodna zapadnomu zdanju crkve Sv. Lovre u Zadru [7].

Sličnosti s drugim crkvama

Za nedavna posjeta ovoj neobičnoj građevini, kojoj smo prišli s mnogo opreza da ne nađemo na neku zaozalu minu ili neeksplozirani projektil, iako su nas mještani Ošlja u to razuvjeravali, ustanovili smo da je pod crkve najvjerojatnije bio popločen velikim kamenim pločama. Ujedno smo zamijetili da su i crkva i predjel oko nje obrasli raslinjem, a vegetacija se uhvatila i po zidovima. Čini se da je s konzervacijom, koja je na ostacima ove crkve napravljena prije gotovo 50 godina, isto kao što je to dosad posvuda bio slučaj s novim građevinama. Jednostavno se zaboravi da ono što je obavljeno treba povremeno i održavati te eventualno očistiti i osvježiti. Inače sve počne ponovno propadati i ono što je učinjeno postaje uzaludno. Općenito se čini da ova neobična crkva nije dovoljno ni istražena niti da joj je u stručnim krugovima poklonjena odgovarajuća pozornost koju svakako zaslužuje. Nismo uspjeli pronaći ni izvještaj o negdašnjim arheološkim i konzervatorskim zahvatima. Vjerojatno su razlozi tome u relativnoj nepristupačnosti i u činjenici da o

crkvi zapravo nema nikakvih pisanih tragova niti kamenih ostataka koji bi pomogli da se približno odredi vrijeme njezina nastanka.

U nas je crkva u Ošlju jedini primjer osmeropasidne ili osmerolisne (osmerokohne) crkve. Takvih crkava nema mnogo ni u drugim zemljama. Najsrodnija je građevina bezimenoj crkvi nedaleko Stona osmeroapsidna rotunda Saint-Michel-Entraigues pokraj Angoulêmea u jugozapadnoj Francuskoj. No ta je crkva s oktogonalnom osnovom oko koje se niže

Tlocrt crkve Saint-Michel-Entraigues kod Angoulêmea u Francuskoj

osam polukružnih apsida. Osim toga francuska crkva ima i dekorativne

Pogled na crkvu s istočne strane

stupove kojih u Ošlju nema. Nastanak crkve pokraj Angoulêmea datiran je u 1137. godinu, dakle u doba romanike, dok je naša crkva sasvim sigurno mnogo starija. Stoga i nije mogao postojati nikakav vanjski utjecaj na njezinu gradnju, a vjerojatno ni crkvice iz Zahumlja nije utjecala na gradnju one u Francuskoj. Ipak zanimljiva je pojava istog tlocrta crkava u tim međusobno znatno udaljenim prostorima, posebno kada se zna vrijeme njihova nastanka. Još je zanimljivija činjenica da i crkva u francuskom departmanu Charente ima prozore u svakoj apsidi [5].

Inače je naše predromaničke i ranoromaničke crkve zbog raznolikosti svoga tlocrta još Ljubo Karaman nazvao crkvicama slobodnih oblika. Ipak one bi se mogle svrstati u dvije odvojene grupe: crkve s središnjom osnovom (križ, trolist, peterolist, šesterolist...) i longitudinalne (izdužene) s kupolom ili bez nje.

T. Marasović je središnji najčešće šesterolisni tip obilježio kao regionalni tip sjeverne Dalmacije, a longitudinalni kao južnodalmatinski tip. Pritom je kao krajnje točke jednobrodnih produženih crkava (kojima duljina znatno nadmašuje širinu) označio Omiš i Kotor. No ta podjela nije ni apsolutna i najpreciznija jer jednobrodnih crkava ima i zapadnije od Omiša, poput prvotnog oblika Sv. Marte u Bijaćima i crkve u Rižinicama pokraj Solina. Isto se tako i crkvice središnje osnove nalaze jugozapadno od te granice, a upravo je crkva u Ošlju za to najbolji primjer.

Podrijetlo se crkve u Ošlju može dakle dovesti u vezu s nastankom šesteroapsidnih predromaničkih crkava u Dalmaciji, a one su sve izgrađene u 10. st. To bi u neku ruku trebala biti i natuknica za vrijeme njezina nastanka. Prva se pojava šesterolisnog oblika susreće inače u Dalmaciji u 6. st. u tlocrtu zadarske krs-tionice. Ta je građevina vjerojatno bila prototip, iako ne treba zanemariti ni mogući utjecaj mauzoleja Dio-

klecijanove palače u Splitu, za razvoj višepsidnog tipa predromaničkih crkava, a od njih je crkva u Ošlju sasvim sigurno najslobodnija varijanta [5].

T. Marasović je naveo tri elementa koja su mu poslužila da izgradnju crkve u Ošlju oprezno locira u razdoblje između 8. i 11. st. To su tehnika gradnje i oblik, ali i činjenica što Konstantin Porfirogenet spominje u 10. st. Ošlje kao naseljeno mjesto. To nije izravan izvor za samu crkvu, ali je povijesna potvrda da je građevina mogla biti podignuta u ranosrednjovjekovnome naselju [5].

No razdoblje od gotovo četiri stoljeća je zaista predugo razdoblje za utvrđivanje vremena nastanka jedne crkve. Rekli smo već da se prema pronađenim ostacima antependija oltara može reći da potječe iz 9. st. [4]. S druge strane Pavuša Vežić [7] tvrdi da je crkva vjerojatno izgrađena u prvim desetljećima 10. st. To znači da se ta dva izvora na neki način podudaraju.

Vjerojatni graditelj crkve

Čudna rotunda u Ošlju najvjerojatnije je izgrađena kao slobodno stojeća građevina te kao zadužbina i privatna bogomolja jednog od vladara Zahumlja iz obitelji Viševića. Najpoznatija je ličnost iz te dinastije knez Mihajlo Višević (910.-930.) koji je bio suvremenik i susjed kralja Tomislava.

Glavni je grad Zahumja bio Hum, današnji Blagaj, a Zahumlje se kao jedna od Sklavinija prostiralo od Neretve do Dubrovnika, uključujući i Pelješac. Ston je bio sjedište biskupije (koja se prvi put spominje 877.), a neko vrijeme vjerojatno i sjedište Zahumlja. Najpoznatiji zahumski knez bio je spomenuti Mihajlo Višević, za kojega neki tvrde da se zapravo zvao Vuševučić. Porfirogenet navodi i sve titule kojima ga je odlikovao Bizant: antipat i patricij te zahumski arhont. Za njegove je vladavine Zahumlje došlo do vrhunca svoje rane srednjovjekovne povijesti.

Tadašnji je zahumski knez imao važnu ulogu u borbi bugarskog cara Simenona i bizantskih vladara. Bizant je nastojao na istočnoj jadranskoj obali i zapadnome dijelu Balkana imati saveznike koji bi iza leđa sprječavali bugarske napade na Carigrad, a i bugarski je car iz istog razloga na tome području tražio saveznike. Hrvatski je kralj dobio na upravu dalmatinske gradove i stoga je pristao uz Bizant, a zahumski se knez priklonio Bugarima. Zanimljivo je da su oba vladara, unatoč velikim razlikama u vanjskopolitičkim orijentacijama, surađivala na Splitskom saboru 925. kada su se rješavala unutrašnja crkvena pitanja. Saboru je uz kneza Mihajla Viševića bio nazočan i stonski biskup, a tada je odlučeno da splitski nadbiskup preuzme hrvatsku, ninsku i stonsku biskupiju. To je ujedno bio i izlazak Zahumlja na povijesnu pozornicu. Valja reći da je knez Mihajlo 926. sudjelovao u opsadi i privremenom zauzimanju prekomorske jadranske luke Sipont u Manfredonijskom zaljevu.

Mihajlovi su nasljednici nastavili čuvati političku samostalnost u burnim zbivanjima tijekom 10. i 11. st. Posljednji je samostalni zahumski vladar bio Ljutovit kojega je 1042. porazio dukljanski knez Vojislav i od tog je vremena Zahumlje pod dukljanskom vlašću. Ostalo je to i tijekom vladavine dukljanskih kraljeva Mihajla i Bodina, a polovicom 12. st. došlo je pod rašku vlast. Od 12. st. Zahumlje se počinje nazivati Hum [9].

Kako je crkva u Ošlju najvjerojatnije građena u vrijeme zahumske neovisnosti, bilo bi sasvim razumljivo da je građena za vladavine najmoćnijega zahumskog kneza – Mihajla Viševića, a pritom ne treba zanemariti ni legendu o obližnjem dvorcu ili utvrdi. Stoga se mogla izgraditi u 20 godina njegove vladavine početkom 10. st. – od 910. do 930. godine. Kasnija nadogradnja westwerka sve dodatno komplicira, ali to je vjerojatno

preneseno iz crkava hrvatskih vladara. Kada je crkva napuštena i srušena mnogo je teže utvrditi jer su se na tom prostoru značajno mijenjale vjerske prilike, pa je uz katoličanstvo na tom prostoru bilo nazočno pravoslavlje i crkve bosanske (krstjani, patareni), a potom i islam. Crkva je sasvim sigurno srušena davno kada se izgubio svaki trag o njezinu imenu (koje je vjerojatno bilo Sv. Mihajlo). Najvjerojatnije u 12. st. tijekom 33 godine koliko je stonskom biskupijom vladao pravoslavni episkop.

Zaključak

Prikazane su tri crkve koje se nalaze na zapadnome kopnenom dijelu dubrovačkog primorja između Dubrovnika i Stona, a dvije se nalaze na prostoru Rijeke dubrovačke. Za jednu se zna samo na temelju povijesnih izvora (Sv. Marija u Rožatu), za drugu tek valja utvrditi radi li se uopće o predromaničkoj crkvi (Sv. Mihajlo

u Gornjoj Čajkovici – Šumet), a treća je crkva neosporno najzanimljivija. Riječ je o osmeroapsidnoj crkvi iznad sela Ošlje sjeverno od Stona. Od te su neobične crkve, kakvih je u svijetu zaista malo, sačuvani i konzervirani ostatci zidova i do 4 m visine. Šteta je ipak što za tu prilično nedostupnu crkvu, osim stručnjaka i specijalista, šira javnost vrlo malo zna, iako bi mogla biti vrlo zanimljivo i atraktivno turističko odredište. Također je velika šteta što za tu crkvu veće zanimanje ne pokazuju ni istraživači naše kulturne baštine i što se o njoj relativno malo piše u stručnoj publicistici.

U ovome su napisu analizirani svi dostupni izvori te se pokušalo predložiti vrijeme njezine izgradnje i vrijeme njezina rušenja. Te prijedloge valja dakako shvatiti samo uvjetno i kao poticaj za neka nova istraživanja.

Pripremili: dr. sc. Krešimir Regan,
Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Žeravica, Z.: *Sv. Mihajlo, Gornja Čajkovica - Šumet*, Hrvatski arheološki godišnjak (2004.) 1, 254-256
- [2] Lučić, J.: *Stećci u Dubrovačkoj rijeci i Brgatu*, Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (1961.) 13, 147-175
- [3] Regan, K., Nadilo, B.: *Stare crkve otoka Lopuda*, Građevinar (2006.) 6, 493-501
- [4] Menalo, R.: *Ranosrednjovjekovna skulptura*, Dubrovački muzeji, Dubrovnik 2003.
- [5] Marasović, T.: *Ranosrednjovjekovna crkva u Ošlju kod Stona*, Peristil (1957.) 2, 85-89
- [6] Žile, I.: *Predromaničko crkveno graditeljstvo otoka Koločepa*, Matica hrvatska, Dubrovnik, 2003.
- [7] Vežić, P.: *Rotonda u Ošlju*, Zbornik Tomislava Marasovića, MHAD, Split, 2002.
- [8] Jurković, M.: *Sv. Spas na vrelu Cetine i problem westwerka u hrvatskoj predromanici*, Starohrvatska prosvjeta (1995.) III. serija, 22, 55-80
- [9] Lučić, J.: *Ston od VII stoljeća do 1333*, Zbornik radova u čast 650. obljetnice planske izgradnje Stona i Malog Stona, Ston, 1987.